

Zašto javne biblioteke još uvijek imaju zidove

SAŽETAK

Automatizacija poslova u bibliotekama počinje 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća. U početku su bili automatizovani administrativni poslovi i poslovi vezani za izradu metapodataka. Vremenom, zahvaljujući ubrzanom razvoju računarskih tehnologija, stvoreni su uslovi da se cjelokupni sadržaji dokumenata prenesu u elektronsku formu. Od trenutka kada se pojavila e-knjiga, mnogi teoretičari su predviđali završetak štamparske ere. Tvrdili su da će se, u bliskoj budućnosti, papir koristiti uglavnom kao materijal za pakovanje. Iako je u cijelom svijetu sve više korisnika stolnih računara, laptopa, tableta, e-čitača i pametnih telefona, takva predviđanja se do danas nisu obistinila. Proizvodnja papira je u porastu, knjige se i dalje štampaju, a širom svijeta otvaraju se nove, monumentalne biblioteke. Posljednjih decenija napisano je mnoštvo tekstova koji predviđaju propast knjiga, časopisa, dnevnih novina i druge bibliotečke građe u štampanom obliku, kao i nestanak biblioteka uređenih na tradicionalni način. Ovaj rad predstavlja pokušaj da se istraže uzroci zbog kojih se navedena predviđanja nisu obistinila i zbog kojih e-knjiga, nad štampanom, sve do danas, nije uspjela ostvariti dominaciju kakvu su joj mnogi predviđali.

KLJUČNE RIJEČI

Automatizacija poslova, virtualne biblioteke, e-knjige, štampane knjige, bibliotekari, metapodaci

Why libraries still need walls

ABSTRACT

Library jobs automatization has started on 60s and 70s of 20th century. The administrative and metadata related jobs were automatized at the very beginning. Due to the fast IT development, the entire documents' content have been transferred to the electronic form. From the moment e-book appeared, many theorists have predicted the end of a printing era. They believed that, in the near future, paper would be mainly used as the packing material. Even though the number of users of desktop computers, laptops, tablets, e-readers and smartphones grows each day, this prediction has turned out to be wrong. Paper production is increasing, books are still being printed and new, monumental libraries have been opened all around the world. Many texts were written in the past ten years predicting disappearance of books, magazines, newspapers and other library materials in printed format, including disappearance of traditional libraries. This article investigates why such predictions came out to be wrong and how print beat digital in the book world.

KEYWORDS

Jobs automatization, virtual libraries, e-books, printed books, librarians, metadata

Uvod

Povijest je pokazala da su tehnologije oduvijek više dopunjavale, nego zamjenjivale stare načine ponašanja.

(Christine L. Borgman)

Termin e-knjiga prvi put se pominje 1971. godine kada je student Michael Hart, u američkoj saveznoj državi Illinois, putem univerzitetske mreže počeo distribuirati knjige u digitalnoj formi. Prva upotreba termina “digital library” zabilježena je 1988. godine. Pojava e-publikacija inspirisala je mnoge teoretičare da najave kraj štamparske ere – bili su uvjereni kako će “biblioteke bez zidova” (virtualne biblioteke) u potpunosti zamijeniti one čiji rad se odvija u realnom fizičkom prostoru. Iako su se u većini biblioteka desile značajne promjene, takva predviđanja se nisu obistinila. Predmet ovog rada nisu prognoze da li će e-knjiga zamijeniti štampanu i da li će virtualna biblioteka dokinuti tradicionalnu. O tome je posljednjih decenija odveć mnogo govoreno i pisano. Vrijeme je da se promijeni ugao gledanja i da se pokušaju istražiti barem neki značajniji uzroci zbog kojih se sva ta pompezna predviđanja nisu obistinila.

Knjiga kao fizički predmet i knjiga kao sadržaj

Bibliotekari su i ranije prikupljali građu publikovanu na različite načine. Biblioteke su “od svojih prapočetaka vezane uz primjenu tehnologije”.¹ Čovjek je, do pojave papira i Gutenbergovog otkrića štamparskog stroja, svoje misli bilježio na glinene pločice, papirusne svitke, pergamentni kodeks i mnoge druge materijale. Povijest knjige obilježena je mnoštvom njenih transformacija na planu forme. Biblioteke su bez velikih problema izlazile na kraj sa svim tim promjenama. Najsličniji posljednjem (digitalnom) obliku knjige je njen prvi oblik – knjiga koja se prenosila usmenom predajom. Takva knjiga, pohranjena u virtualne sfere ljudskog mozga, transcendovala je prostor i vrijeme na sličan način na koji to danas čine digitalni dokumenti.

¹ Wilson, T.C. *Sistemska knjižničar : oblikovanje uloga, definiranje vještina*. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2006, str. 6.

Pravci razvoja biblioteka ne zavise samo od izbora medija na koji će se u nekom vremenskom razdoblju pohranjivati informacije: “Knjižnice prikupljaju sadržaj na temelju informacijskih potreba vlastitih korisničkih zajednica; medij na kojemu je sadržaj pohranjen sporedan je problem.”² Prenaglašavanje značaja forme stavlja u drugi plan ulogu sadržaja koji je suština svakog medija. To su morali znati oni koji su, potaknuti pojavom e-knjige, proricali zatvaranje i potpuno nestajanje tradicionalnih biblioteka.

Bibliotekari i upravnici prvih biblioteka bili su izuzetno obrazovani ljudi. Oni su, pored propisa bibliotečke struke, dobro poznavali i sadržaje knjiga iz različitih oblasti ljudskog djelovanja i stvaralaštva. Lionel Casson, u knjizi *Biblioteke starog sveta*, piše:

*Postoji priča o Aristofanu iz Bizanta koji je bio upravnik biblioteke od 200. do 185. pre Hr. i koji je ‘svakodnevno radeći krajnje prilježno i marljivo, sistematično pročitao sve knjige’. Kada je bio imenovan za sudiju na takmičenju pjesnika koje se održavalo pred kraljem, diskvalifikovao je zbog plagijatorstva sve takmičare, osim jednog. Kada je kralj zatražio da dokaže svoje optužbe, on je odjurio u biblioteku i ‘oslanjajući se samo na pamćenje, iz određenih sanduka, izvadio pun naramak svitaka’.*³

Ova zanimljiva anegdota svjedoči o tome da su bibliotekari u prošlosti bili mnogo više usmjereni na sadržaj bibliotečke građe nego na njene formalne karakteristike. Štampana knjiga ima tijelo (fizički oblik) i dušu (sadržaj). Suština knjige je u njenom sadržaju, a ne u fizičkom obliku. Digitalna knjiga, kao i ona koja se prenosi usmenom predajom, najbolji su dokaz da medij na koji se pohranjuju informacije ima drugorazrednu ulogu u odnosu na sadržaj. Knjiga ne mijenja svoju suštinu kad ostane bez vidljivog tijela (fizičkog oblika), ali, ostane li bez duše (sadržaja), ona gubi onaj minimum smisla koji je utemeljuje. Takva “knjiga”, popunjena komadom stiropora, svedena na голу estetsku funkciju, donedavno se mogla naći na policama arhaičnih salona namještaja.

² Christine L.B. *Od Gutenbergova izuma do globalnoga informacijskog povezivanja : pristup informaciji u umreženom svijetu*. Lokve : Naklada Benja ; Zadar : Gradska knjižnica Zadar, 2002, str. 38.

³ Lionel Casson, *Biblioteke starog sveta*. Beograd : Clio, 2004, str. 41-42.

Biblioteke u svojim kolekcijama ponekad čuvaju određene publikacije zbog važnosti njihovih formalnih karakteristika, a ne zbog informacija koje su u njima pohranjene. Često je kod starih, rijetkih i bibliofilskih izdanja sva vrijednost u njihovom fizičkom obliku, u načinu izrade i ljepoti opreme, umjesto u sadržaju koji prenose. Skupe i raritetne knjige koje bibliotekari, najčešće u svečanim prilikama, drže u staklenim vitrinama kao izložbene eksponate imaju, prije svega, muzejsku vrijednost. Kada biblioteke u svojim kolekcijama posjeduju takve primjerke one, na izvjestan način, izlaze iz okvira svoje osnovne namjene i preuzimaju ulogu koja je svojstvena muzejima.

Nesumnjivo je da bi biblioteke izgubile svaki smisao kada bi publikacije u njihovim kolekcijama ostale bez teksta, crteža i fotografija, bez grafičkih prikaza, geografskih karata i reprodukcija umjetničkih slika, kada bi unutrašnjost knjiga i časopisa bila ispunjena komadom stiropora kao u slučaju dekorativnih eksponata na policama starinskih salona namještaja. Ako je stvarna vrijednost bibliotečke građe u njenom sadržaju, može li evolucija medija koji prenose informacije biti uzrok nestajanja biblioteka?

Uloge javne biblioteke u lokalnoj društvenoj zajednici

Pozajmljivanje knjiga nije jedina usluga koju pružaju bibliotekari: “Knjižnice su više od zbirke i zgrada. Postoje u mnogim oblicima, imaju mnoge zadaće i služe različitim potrebama od kojih je jedna od vodećih da ispunjavaju društvene ciljeve svojih država.”⁴ Javne biblioteke igraju veoma važnu ulogu u životu lokalnih zajednica u kojima djeluju. One daju značajan doprinos ukupnom razvoju društva. Između ostalog, zadužene su za razvoj kulture i očuvanje kulturnog nasljeđa, za promociju čitanja i cjeloživotnog učenja, za organizovanje umjetničkih manifestacija i integraciju omladine s problemima. Za njihovo uspješno funkcionisanje, osim bibliotečke građe, čitaoničkih prostora, dječjih igraonica, internet centara i sl., neophodna su i sva ona znanja koja su stoljećima usavršavana kroz teoriju i praksu bibliotečke struke:

Do druge polovine XX veka usvojen je stav da javna biblioteka ima tri međusobno povezane uloge: obrazovanje, informisanje i zabava. Ona pruža svojim korisnicima mogućnosti za neformalno učenje,

⁴ Christine L.B., op. cit., str. 152.

kao i prostor za učenje; ona omogućava pristup organizovanim izvorima informacija iz svih oblasti; i ona omogućava zabavu, prvenstveno kroz pozajmicu beletristike. U okviru ovih uloga biblioteke su uvele razne posebne usluge: Dečje biblioteke, usluge poslovnog informisanja, muzičke biblioteke, audio i video zbirke, čak biblioteke igračaka, a poznat je bar jedan primer pozajmne biblioteke kućnih ljubimaca.⁵

Javna biblioteka je jedina javna institucija koja uslužuje djecu predškolskog uzrasta. Njena zadaća je da kod mladih korisnika razvija ljubav prema čitanju, kritički izbor literature, moć rasuđivanja i vještinu kako da koriste knjige kao sredstvo za usavršavanje svojih znanja. Iskusni dječji bibliotekari poznaju literaturu za mlade, popularnu kulturu i web strane za djecu. Upućeni su u razvojne etape djetinjstva i psihologiju adolescenata, posreduju u razmjeni dnevnih informacija između roditelja i djece, koja u biblioteci često rade školske zadaće. U radu s predškolskom djecom štampana knjiga daje bolje rezultate od e-knjige:

Popularne interaktivne dečje elektronske knjige koje deca odaberu nude interaktivnost i kretanje; međutim, prenosivost i privatnost štampanih knjiga ključni je činilac njihove popularnosti, bar kod djevojčica. Tradicionalna knjiga odnosi se na lični svet pojedinca, na način na koji to kompjuter ne čini.⁶

Za korištenje e-knjiga djeci je često potrebna pomoć bibliotekara. Čitanje priča i "razgovor o knjigama s decom podstiče njihovu socijalizaciju jer takve diskusije usavršavaju njihovu sposobnost da donose ispravne odluke, zasnovane na informacijama, o svojim životima i životima onih koji ih okružuju."⁷

Javne biblioteke svojim korisnicima nude raznovrsne sadržaje. Mnoge njihove aktivnosti daju zadovoljavajuće rezultate samo onda kada se odvijaju u realnom fizičkom prostoru. Budući da je pozajmljivanje bibliotečke građe tek jedna u nizu njihovih usluga, očekivanja da zbog pojave

⁵ Brophy, P. *Biblioteka u dvadeset prvom veku*. Beograd : Clio, 2005, str. 43.

⁶ Higgins, S.E. *Javne biblioteke i službe za mlade*. Beograd : Narodna biblioteka Srbije, 2009, str. 28.

⁷ Ibid., str. 38.

novog medija na koji se pohranjuju informacije tradicionalne javne biblioteke u potpunosti pređu u virtualni prostor nisu bila realna.

Zašto su bibliotekari nezamjenjivi

U zbunjujućem vremenu, obilježenom neprestanim, brzim i vrtoglavim promjenama, u svijetu prenatrpanom informacijama, korisnicima bibliotečkih usluga je sve više potreban vodič, neko ko će vršiti kvalitativnu selekciju i brinuti o autentičnosti traženih publikacija: "Uloga knjižničara sve više postaje uloga 'informacijskog navigatora' koji osigurava da korisnik dobije pravu i pouzdanu informaciju."⁸ Kako bi olakšali pristup informacijama i omogućili njihovo efikasnije korištenje, bibliotekari izrađuju baze metapodataka⁹ (podataka o podacima). Oni ovom poslu posvećuju mnogo pažnje: kreiraju tezauruse, usavršavaju kataloška pravila, izrađuju različite vrste bibliografija, osmišljavaju nove načine za opis i pronalaženje izvora informacija distribuiranih putem interneta i sl. Peter Brophy, u svojoj knjizi o bibliotekama u 21. stoljeću, konstatuje: "Nadasve, iskustvo u izboru novih jedinica za fond donelo je bibliotekama nesvakidašnju stručnost u procenjivanju kvaliteta, dok je omogućavanje njihove dostupnosti proizvelo izuzetnu obučenost u oblasti opisa informacija. Ova profesionalna dostignuća ne smeju biti zanemarena."¹⁰

Izrada metapodataka je skup, složen i zahtjevan posao. Nagla hiperprodukcija svih vrsta elektronskih publikacija sve više zbunjuje korisnike bibliotečkih usluga. Bibliotekari su u stalnoj potrazi za novim, savršenijim načinima opisa digitalnih dokumenata. Njihov cilj je da omoguće lakšu identifikaciju i što jednostavniji pristup elektronskim izvorima informacija. Za taj posao, pored međunarodnih standarda za izradu metapodataka, neophodno je i dobro poznavanje formalnih karakteristika svih medija na koje se informacije pohranjuju:

Traženje informacija u multimedijским digitalnim knjižnicama još je složenije od samoga tekstualnog traženja. Postoje brojne mo-

⁸ IFLA-ine smjernice za narodne knjižnice / ur. Christie Koontz i Barbara Gubbin, Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2011, str. 57.

⁹ Usp. Dizdar, S. *Od podatka do metapodatka*. Sarajevo : Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 2011, str. 285-308.

¹⁰ Brophy, P., op. cit., str. 64.

*gućnosti opisivanja zvukova, slika, brojčanih skupova podataka i multimedijjskih predmeta.*¹¹

Nesumnjivo je da online katalogi nude mnogo bolje mogućnosti pretraživanja od štampanih. Korisnici mogu iz svojih domova provjeravati da li biblioteka posjeduje određenu građu, na kojoj lokaciji se ta građa nalazi i pod kojim uslovima se može koristiti. Dokumenti se mogu grupisati i razvrstavati po predmetnicama, ključnim riječima i mnogim drugim parametrima koje korisnik odabere. Upute je moguće ograničavati prema mjestu i godini izdavanja, vrsti građe, jeziku publikacije i sl. Kvalitetno urađene elektronske baze podataka daju nam potrebne informacije o tehničkim karakteristikama bibliotečkih jedinica, kao i o alatima potrebnim za njihovo korištenje (pokretanje). Nije više potrebno umnožavati kataloške listiće i ručno ih ulagati u različite kataloge.

Pojedini metapodaci generiraju se automatski, pomoću softvera za “samopisivanje”, dok ostale bibliotekar mora upisati ručno. Mnogi elektronski izvori informacija su dinamični i promjenjivi jer se neprestano ažuriraju. Oblici i žanrovi takvih publikacija, za razliku od štampanih dokumenata, nisu stabilni. Zato je vrlo teško ustanoviti jasne i precizne standarde za njihov kataloški opis. Izrada metapodataka za dokumente u digitalnom obliku često je zahtjevnija nego za štampanu građu:

*Umjesto da u nekoliko minuta pregleda predmet da bi izvukao elemente za metapodatke, katalogizator će možda morati posjetiti web stranice ili instalirati i pokrenuti softver da bi odredio deskriptivne elemente poput autora, naslova, izdavača i godine, i dodatne elemente kao što su tehničke odrednice.*¹²

Uprkos ubrzanom razvoju računarskih tehnologija, bibliotekari su ostali nezaobilazni posrednici između univerzuma informacija i onih koji za njima tragaju, “alati koje je biblioteka razvijala tokom hiljadugodišnjeg postojanja, jesu zalog i garant njenog budućeg opstanka”.¹³ Elektronske publikacije zagubljene u labirintima hiperprodukcije informacija, za koje

¹¹ Borgman, C.L., op. cit., str. 177.

¹² Borgman, C.L., op. cit., str. 151.

¹³ Dizdar, S. *Od podatka do metapodatka*. Sarajevo : Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 2011, str. 322.

korisnici bez pomoći bibliotekara ponekad ne bi ni znali da postoje, nisu upotrebljive. Zato digitalna biblioteka mora biti dobro organizovana da bi služila svojoj svrsi. Upravo zbog razvijanja vještina potrebnih za izradu metapodataka, koje su usavršili tokom 20. stoljeća, ali i zbog mnogih drugih specifičnih znanja koja posjeduju, društvene zajednice još uvijek imaju potrebu za bibliotekarima:

Danas knjižnice imaju više iskustva u oblikovanju, održavanju i raspačavanju metapodataka, no što to ima itko drugi u lancu proizvodnje i raspačavanja informacija. Također, bave se nizom problema s prenosivošću, interoperabilnošću i prilagodbom s kojima se drugi tek sada suočavaju.¹⁴

Bez obzira na sve prednosti koje nam nudi automatizacija poslovnih procesa u bibliotekama, uvijek će biti i onih koji će neposredni kontakt s drugim čovjekom cijeniti više od hladne i bezlične komunikacije putem računarske tehnologije. Christine L. Borgman, predviđajući moguće pravce razvoja biblioteka u budućnosti, u svojoj knjizi *Od Gutenbergova izuma do globalnoga informacijskog povezivanja* bilježi: “Sve će se više aktivnosti odvijati online što će dovesti do toga da će se komunikacija oči u oči cijeniti više no ikada prije.”¹⁵

Prednosti i mane štampanih i elektronskih medija

E-katalozi i e-publikacije pružaju mogućnost istovremenog pristupa brojnim korisnicima. Bibliotekama omogućavaju velike uštede smještajnog prostora. Pri radu s ovom vrstom građe bibliotekari ne gube vrijeme na čišćenje, premještanje i slaganje po policama. Pošto digitalni dokumenti mogu biti indeksirani po različitim parametrima, korisnici imaju mogućnost da ih grupišu na posve nove načine: “Kazala mogu biti aktivne hiperveze, a ne samo statični popisi. Reference, također, mogu biti aktivne hiperveze na druge dokumente. Karte se mogu pregledavati, povećavati i smanjivati na načine koji nisu mogući u tiskanom obliku.”¹⁶ Ovakva svojstva e-kataloga i e-publikacija omogućavaju korisnicima da

¹⁴ Christine L. Borgman, op. cit., str. 144.

¹⁵ Borgman, C.L., op. cit., str. 2.

¹⁶ Borgman, C.L., op. cit., str. 52.

mnoga svoja bibliografska istraživanja obavljaju izvan prostorija biblioteke, preko informacija dostupnih na internetu. No, uprkos svim prednostima koje nude digitalni izvori informacija, korisnici i dalje dolaze u biblioteke “da bi fizički pristupili dokumentu, da bi slučajno otkrili police s knjigama koje nisu tražili, da bi konsultovali neku posebnu zbirku ili da bi se opustili.”¹⁷

Interesovanje za e-izdavaštvo masovnije je u prirodnim i tehničkim naukama koje se, zbog potrebe za većom brzinom prezentacije najnovijih otkrića i činjenica, više oslanjaju na časopise nego na knjige. Umjetnost i društvene i humanističke nauke nisu toliko ovisne o najnovijim činjenicama i brzini objavljivanja radova. U ovim oblastima, uz nova izdanja, ravnopravno se koristi i biblioteka građa iz najstarijih perioda:

*Mada je elektronska tehnologija bolji medij za saopštavanje informacija, koje su uglavnom faktografske i koje prenose razumevanje kroz bolji grafički prikaz, štampana građa prenosi znanje na ličniji način nego kompjuteri i pruža osnovni intelektualni kontekst za obradu informacija – kontekst narativnog.*¹⁸

Bez obzira na sva predviđanja, proizvodnja papira nije smanjena. Poboljšava se i njegova kakvoća: nedavno su Kinezi patentirali papir koji je vodootporan i vatrostalan. Prema istraživanjima, ljudi još uvijek radije čitaju dokumente na papiru nego na zaslonu. U poređenju s elektronskim uređajima papir je jeftiniji, lakši i pogodniji za transport. Elektronski uređaji su često predmet krađe (u tom slučaju se okružje aplikacija mora iznova uspostaviti), potrebno im je omogućiti pristup izvoru električnog napajanja i, s vremena na vrijeme, obezbijediti sredstva za eventualne popravke. Osim što je generalno pouzdaniji, papir ima i mnoge bitne prednosti u odnosu na digitalne medije, što se najbolje ogleda u činjenici da proizvođači čitača e-knjiga nastoje oponašati mnoga njegova svojstva: mogućnost pisanja zabilješki, označavanje odlomka, listanje stranica, zaslon koji simulira otisak tinte na stranicama štampanih knjiga i sl. Pored svih tih tehnoloških inovacija, papir je i dalje pogodniji za pravljenje

¹⁷ Muller, J.; Muller, J.L. *Menadžment biblioteka : rukovođenje zaposlenima*. Beograd : Clio, Narodna biblioteka Srbije, 2006, str. 17.

¹⁸ Higgins, S.E. *Javne biblioteke i službe za mlade*. Beograd : Narodna biblioteka Srbije, 2009, str. 58.

bilježaka i površinsko pregledavanje. Mnoga od njegovih svojstava još uvijek nije moguće postići u digitalnom okruženju. Uz sve navedeno, publikacije pisane, slikane, ili odštampane na papiru imaju i neke druge važne funkcije:

Rijetki i povijesni dokumenti važni su znanstvenicima zbog svojih fizičkih svojstava, poput uveza i papira, jednako kao i zbog sadržaja. Slike i ostali umjetnički predmeti zadržavaju veliku umjetničku i kulturnu važnost bez obzira na broj podijeljenih primjeraka. Poznavanje slike Mona Lisa ne umanjuje, nego potiče zanimanje za odlazak u Pariz i ni jedan računalni zaslon ne može zamijeniti ushićenje promatranja originala. Također bi bilo nezamislivo uništiti nekoliko preostalih primjeraka Gutenbergove Biblije uz izliku da danas postoji dovoljan broj tiskanih i elektroničkih Biblija. Izvorni dokumenti često su svakodnevno potrebni kao zakonski dokaz za verifikaciju datuma, potpisa, sredstava za pisanje i ostalih karakteristika.¹⁹

Kada pravimo usporedbe između digitalnih i štampanih publikacija, obično previđamo činjenicu da je digitalizacija dvosmjerni proces. Mnoge knjige, časopisi i sitna bibliotečka građa nastaju u digitalnoj formi, a potom, kroz štamparske strojeve, dobivaju svoj fizički oblik: “Većina postupaka objavljivanja tiskanih izdanja već je automatizirana, od stvaranja dokumenata, do procesa uređivanja i slaganja teksta. Ipak, tiskanje na papir i fizičko raspačavanje primjeraka i dalje opstaje. Predviđanja o ‘uredu bez papira’ starija su od dva desetljeća, a ipak se uporaba papira dolaskom informacijskih tehnologija ne smanjuje, već je u porastu.”²⁰

Problemi zaštite i očuvanja digitalne građe

Zaštita digitalne građe je mnogo teža i kompleksnija nego što je to slučaj sa štampanim publikacijama i mikrofilmom. Mnogi elektronski mediji imaju kratak rok trajanja. Kada neki dokument prenesemo u elektronsku formu to ne znači da smo ga trajno zaštitili od propadanja. Digitalizacija nije efikasna zaštita kao što neki misle: “Društvo je u većoj opasnosti od gubljenja zapisa i predmeta u digitalnom, nego onih u fizičkom obliku.”²¹

¹⁹ Borgman, C.L., op. cit., str. 55.

²⁰ Borgman, C.L., op. cit., str. 96.

²¹ Borgman, C.L., op. cit., str. 56.

Hardverska i softverska oprema za korištenje digitalnih medija brzo zastarijeva, što stvara dodatne probleme. Sa usavršavanjem opreme mijenjaju se i standardi za digitalizaciju bibliotečke građe. Ako ostanemo bez tehničkih mogućnosti za pokretanje i korištenje digitalnih sadržaja, pohranjena informacija je za nas izgubljena. Većina nas se u privatnom životu susrela sa zastarijevanjem uređaja za snimanje i čitanje. Mnogi u svojim domovima još uvijek imaju vinil ploče, videokasete i sl., ali nemaju gramofone i video rekordere. Problem očuvanje dokumenata u elektronskom obliku prisutan je i u kancelarijskom poslovanju: nekad su se dokumenti čuvali na papiru, pod nadzorom ovlaštenih osoba, umnoženi u više primjeraka, a sada se često dešava da stradaju zbog kvara na računaru ili brisanja prilikom nadogradnje računarskog sistema.

Upitna trajnost sadržaja u digitalnom obliku stvara velike probleme za biblioteke i njihove korisnike. Web stranica koju ste posjetili danas već sutra može biti uklonjena s interneta, dovoljno je da samo promijeni lokaciju pa da vam to znatno oteža njeno pronalaženje. Ovo stvara velike probleme i nacionalnim bibliotekama jer su zadužene da prikupljaju obavezni primjerak. Digitalni dokumenti postoje samo ako im se može pristupiti, "no čak ni tada oni nemaju trajan identifikator ili lokaciju".²² Knjižna građa se čuva dugo nakon što izdavač koji ju je izdao prestane poslovati. Elektronski izvori informacija postaju nam nedostupni kada vlasnik sadržaja, iz bilo kojih razloga, odluči da prestane održavati sistem.

Neke biblioteke, za potrebe dugoročnog očuvanja i zaštite dokumenata, još uvijek mikrofilmuju građu:

U usporedbi s papirom i mikrofilmom, digitalni formati imaju vrlo kratak životni vijek. Dokumenti tiskani na bezkiselinskom papiru i čuvani u hladnom prostoru s malo vlage mogu trajati nekoliko stotina godina. Osim toga, papir ostaje 'oku čitljiv', bez potrebe za dodatnom opremom. Mikrofilm trajne kvalitete koji se čuva u prikladnim uvjetima ima dugi vijek trajanja, ali za korištenje zahtijeva posebnu opremu (tj. mikročitače).²³

²² Borgman, C.L., op. cit., str. 150.

²³ Borgman, C.L., op. cit., str. 55.

Prilikom digitalizacije s lošom opremom, ili nestručnim i nesavjesnim rukovanjem, može doći do oštećenja građe. Isto tako, digitalizirana građa može imati značajna kvalitativna odstupanja u odnosu na original:

Kao što je slučaj sa svakom novom tehnologijom, tako se i digitalizacijom nešto dobije, a nešto gubi. Slike i zvukovi digitalizacijom se pretvaraju u pojedinačne bitove koji se zatim moraju rekonstruirati da bi se vidjele slike i čuli zvukovi. Pri tom se sjenoviti prijelazi na slikama i suptilne tonske promjene u glazbi mogu pretvoriti u oštre kontraste.²⁴

Očuvanje građe u digitalnom obliku je veoma skupo. Treba imati u vidu i to da se u većini slučajeva originalni dokument nakon digitalizacije vraća u fond, a to znači da mu je i dalje potrebna zaštita. Da bi se postigla zadovoljavajuća stabilnost i pouzdanost virtualnih biblioteka i elektronskih baza podataka potrebno je uložiti mnogo novca, znanja i truda. Velikim troškovima izrade digitalnih dokumenata treba dodati: kontinuiranu nabavku hardvera i softvera koji brzo zastarijevaju, otklanjanje eventualnih kvarova, troškove instruktora, troškove internet konekcije i održavanja lokalnih mreža.

Problem utvrđivanja autentičnosti e-publikacija

Dokumenti u digitalnom obliku su, mnogo više od štampanih, podložni krivotvorenju. Ponekad je vrlo teško utvrditi njihovu autentičnost. Manipulisati ovom vrstom građe je veoma lako, naročito ako se ona nalazi u slobodnom pristupu. Internet je pun samoizdatih i nepostojanih izvora. Ponekad se neke promjene u sadržaju mogu desiti i slučajno, bez namjere, nespretnim rukovanjem. U digitalnim publikacijama lako je praviti izmjene i dopune. Sami autori često ispravljaju sadržaj, ili ga objavljuju u više različitih verzija. U takvom okruženju teško je odrediti šta je autentično i koja verzija dokumenta je najvaljanija.

Komercijalni izdavači garantuju tačnost i cjelovitost informacija, kao i kvalitet reprodukcije, ali njihove usluge nisu besplatne: "Imprimatur renomiranoga izdavača koji osigurava tačnost i za nju preuzima odgovornost od neizmjerne je vrijednosti i teško ju je odrediti

²⁴ Ibid., 55.

financijskim mjerilima.”²⁵ Autentičnost dokumenata u pojedinim naučnom oblastima je naročito važna. Ako, primjerice, pravniku ispustite jedan zarez u tekstu nekog važnog zakona, on zbog toga može izgubiti višemilionski sudski spor.

Problem zaštite autorskih i srodnih prava u digitalnom okruženju

Jedan od najvažnijih uzroka zašto masovna digitalizacija bibliotečke građe nije doživjela očekivani rezultat jeste problem zaštite intelektualnog vlasništva. Digitalizirati se smiju samo ona djela za koja su istekla autorska i srodna prava. Utvrđivanje prava na umnožavanje i digitaliziranje često je komplikovano i nejasno čak i za starije dokumente:

*Kako bi bio siguran da je djelo nezaštićeno knjižničar najprije treba ustanoviti je li proteklo 70 godina od kraja kalendarske godine u kojoj je autor umro. Ako je djelo anonimno ili objavljeno pod pseudonimom koji nije razriješen, trajanje autorskog prava računa se 70 godina od prvog objavljivanja djela. Kod nezaštićenih djela treba imati na umu da uz autore teksta autorsko pravo ima, prevoditelj, ilustrator, autor uvoda ili predgovora.*²⁶

Internet nije pogodan ni za zaštitu moralnih prava jer sve što se na njemu objavi lako se može dovesti u vezu s drugim djelima i tako staviti u kontekst koji autoru ne odgovara: “Na primjer, kad se autorsko glazbeno djelo koristi za oglašavanje *sex chata*, djelo ne mora biti izmijenjeno, ali samo njegovo stavljanje u kontekst koji autoru nije bio namjera, dovoljno je da povrijedi njegovo moralno pravo.”²⁷

Informatički stručnjaci su u konstantnoj potrazi za tehničkim i programskim rješenjima koja će onemogućiti neovlašteno umnožavanje i upotrebu digitalnih sadržaja. Potrebno je permanentno razvijati nove metode za verifikaciju korisnika i pronalaziti savršenije načine zaštite. Nije ni malo jednostavno uskladiti težnju demokratskih društava da građanima

²⁵ Borgman, C.L., op. cit., str. 165.

²⁶ Horvat, A.; Živković, D. *Knjižnice i autorsko pravo*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, 2009, str. 95.

²⁷ Horvat, A.; Živković, D., op. cit. 34.

pruže najširi mogući pristup informacijama s pravom autora da naplate svoj intelektualni rad.

Pristup građi u digitalnim bibliotekama i komercijalizacija usluga

Mnogi su naivno vjerovali da će sve informacije na internetu biti lako i besplatno dostupne. Većinu besplatnih izvora neko finansira: države, oglašivači, univerziteti, neprofitne organizacije i sl. Malo je elektronskih izvora informacija koji su zaista besplatni: "Pri procjeni troškova za nabavu informacije, potrebno je uzeti u obzir vrijeme koje potroše informacijski stručnjaci kao i samu cijenu izvora te vrijeme koje za njenu obradu utroše knjižničari i drugo osoblje."²⁸

Sve veći dio informacijske infrastrukture se privatizuje, a informacijski izvori poprimaju oblik kapitala. Demokratske vrijednosti na temelju kojih su biblioteke nudile slobodan pristup informacijama dovedena su u pitanje. U početku se vjerovalo da će korisnici imati direktan i besplatan pristup²⁹ informacijama bilo gdje na Mreži, međutim: "Budući da znanje postaje oblikom kapitala, načela otvorenoga pristupa informaciji u demokratskim društvima također su dovedena u pitanje."³⁰

U nekim aspektima pristupa informacijama na internetu korisnici su sve ovisniji o ustanovama. Pojedine države su, iz političkih, vjerskih ili ideoloških razloga, uvele nadzor nad računarskim mrežama ili su ograničile pristup određenim sadržajima koji su, prema njihovom mišljenju, uvredljivi. Sloboda pristupa informacijama u digitalnom obliku često se ograničava nizom nacionalnih i međunarodnih zakona. U pojedinim slučajevima ograničavanje pristupa može se i opravdati s moralnog stanovišta, ali ga u praksi nije jednostavno provesti: zaštita djece od pornografskih sadržaja, uklanjanje seksističkih, rasističkih i nacionalističkih sadržaja, govora mržnje i sl.³¹

²⁸ Borgman, C.L., op. cit., str. 164.

²⁹ Usp. Gerc, A. *Biblioteka u digitalnom okruženju : priručnik za predmet Informatizacija bibliotečke djelatnosti*. Sarajevo : NUBBiH, 2008, str. 254-257.

³⁰ Borgman, C.L., op. cit., str. 173.

³¹ Stropnik, A. *Knjižnica nove generacije : virtualni sadržaji i usluge za mlade*. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2013, str. 41.

Anonimnost korištenja bibliotečkih usluga je mnogo teže postići u digitalnom okruženju. Na internetu je sve manje izvora informacija dostupno bez registrovanja i unošenja ličnih podataka. Korisnici se opterećuju pamćenjem mnoštva lozinki, strahuju od “krađe identiteta” i imaju paranoičan osjećaj da su pod stalnim nadzorom. Često se pristup izvorima informacija kontroliše strožije i zbog zaštite autorskih prava: “Zbog prava intelektualnoga vlasništva i ugovora, ustanove strožije nadziru pristup, no što bi bilo potrebno, ili praktično, s tiskanom građom.”³²

Problemi pristupa informacijama u digitalnom okruženju vrlo su složeni. Ponuđena rješenja su skupa, ili imaju ozbiljne nedostatke. Nije lako naći pravu mjeru između potrebe da se sačuvaju autorska prava, da se zaštite informacije o korisnicima i potrebe kapitala da se umnožava na temelju poslovnih strategija zasnovanih na analizi ličnih podataka i proučavanju korisničkih navika. S druge strane, za pristup informacijama na internetu često nije dovoljno posjedovati računar s odgovarajućim softverima i internet konekciju. Pojedina pretraživanja još uvijek nisu toliko jednostavna da bi ušla u najširu upotrebu. Studenti često uz računar provedu sate i sate da bi pronašli besplatne izvore informacija. Ponekad je plaćanje stručne pomoći isplativije rješenje. Uz sve navedeno, treba uzeti u obzir i to da mnoštvo korisnih informacija koje posjeduju tradicionalne biblioteke u svojim zbirkama i dalje ne možete pronaći na internetu.

Globalna digitalna biblioteka i problemi prevođenja

Mitska ideja o univerzalnoj biblioteci nije bila nepoznata ni u vremenima prije pojave e-publikacija. Čovjekov san da na jedno mjesto sakupi sve što je ikada napisano, na bilo kom kraju svijeta i u bilo koje vrijeme, star je hiljadama godina. Globalna digitalna biblioteka bi imala zadatak da sakupi sve dostupne informacije, na svim jezicima, te da danonoćno bude otvorena za sve stanovnike planete. U današnje vrijeme, zahvaljujući razvoju računarskih tehnologija, takva biblioteka bi, pored knjiga i časopisa, mogla posjedovati i slike, muziku, filmove i sve druge oblike kreativnog izražavanja koji se mogu prenijeti u digitalnu formu. Smetnja realizaciji ovog utopijskog projekta su problemi političke, ekonomske i organizacijske prirode, problemi zaštite intelektualnog vlasništva, kao i problemi prevođenja.

³² Borgman, C.L., op. cit., str. 200.

Nepodudaranje između jezika sadržaja i jezika onoga koji traga za informacijama je ozbiljna prepreka u formiranju velikih digitalnih zbirki zasnovanih na bibliotečkim fondovima međunarodnog karaktera. Računarski programi mogu osigurati tek približne prijevode, oni još uvijek nisu pouzdana zamjena za stručne jezičke prevodioce. Zbog ovog problema velike međunarodne digitalne zbirke su neupotrebljive za mnoge korisnike: “Većina se digitalnih knjižnica upotrebljava izvan granica država koje ih stvaraju i služe korisnicima koji su izvorni govornici drugih jezika. Temeljni izazov globalne informacijske infrastrukture i globalne digitalne knjižnice jest osigurati pristup tim zbirkama, neovisno o jeziku sadržaja i jeziku tražitelja informacija.”³³

Informacijska infrastruktura koja bi imala zadatak da podrži ideju globalne digitalne biblioteke morala bi biti vrlo kompleksna, stabilna, pouzdana i jednostavna za upotrebu. U praksi to rijetko ide jedno s drugim jer su složeniji sistemi uvijek komplikovaniji za korištenje:

*Općenito govoreći, informacijski sustavi koje je najlakše oblikovati su oni s malim, cjelovitim zbirkama koje služe malim i homogenim korisničkim zajednicama.*³⁴

Zaključak

Automatizacijom poslovnih procesa i pojavom e-publikacija kvalitet bibliotečkih usluga je znatno poboljšana. Nove tehnologije i novi mediji za pohranjivanje informacija, kao i mnogo puta u prošlosti, prilagođavani su navikama i potrebama korisnika – prihvaćano je samo ono što se pokazalo kao praktično i korisno. Pojedini teoretičari su bili u velikoj zabludi kada su, prenaglašavajući konkurentski odnos između štampane i e-knjige, povjerovali da će, u bliskoj budućnosti, one biblioteke čiji rad se odvija u realnom fizičkom prostoru potpuno nestati. Nisu bili u stanju predvidjeti da će se odnos između tradicionalnih i virtualnih biblioteka zasnivati na međusobnom dopunjavanju, a ne na suprotstavljanju. Štampane publikacije su nadživjele mnoge od onih koji su im proricali nestajanje. Danas, u bibliotečkoj praksi, najčešće imamo tzv. *hibridne biblioteke*, nastale pridruživanjem elektronskih izvora informacija zbirkama

³³ Borgman, C.L., op. cit., str. 180.

³⁴ Borgman, C.L., op. cit., str. 175.

štampanih publikacija. Klasične službe i usluge u bibliotekama doživjele su izvjesne promjene, ali nisu nestale. Umjesto besmislenog izbora između štampanih i e-publikacija, bibliotekari su se opredijelili za iznalaženje najboljih načina da svojim korisnicima osiguraju lakši i efikasniji pristup informacijama. Mnogi tekstovi koji nastaju i raspačavaju se u digitalnom okruženju, prije čitanja se još uvijek ispisuju na papir. Knjige i časopisi će se štampati još neodređeno dugo – novi mediji nadopunjuju stare, ali, povijest je to dokazala, rijetko ih zamjenjuju u potpunosti.

Literatura

1. Borgman, C. L. *Od Gutenbergova izuma do globalnoga informacijskog povezivanja : pristup informaciji u umreženom svijetu*. Lokve : Naklada Benja; Zadar : Gradska knjižnica Zadar, 2002.
2. Brophy, P. *Biblioteka u dvadeset prvom veku*. Beograd : Clio, 2005.
3. Casson, L. *Biblioteke starog sveta*. Beograd : Clio, 2004.
4. Dizdar, S. *Od podatka do metapodatka*. Sarajevo : Nacionalna i univerzitetaska biblioteka Bosne i Hercegovine, 2011.
5. Gerc, A. *Biblioteka u digitalnom okruženju : priručnik za predmet Informatizacija bibliotečke djelatnosti*. Sarajevo : Nacionalna i univerzitetaska biblioteka Bosne i Hercegovine, 2008.
6. Higgins, S. E. *Javne biblioteke i službe za mlade*. Beograd : Narodna biblioteka Srbije, 2009.
7. Horvat, A.; Živković, D. *Knjižnice i autorsko pravo*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, 2009.
8. *IFLA-in i UNESCO-ov Manifest za narodne knjižnice*. // IFLA-ine smjernice za narodne knjižnice / uredile Christie Koontz i Barbara Gubbin. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2011.
9. Muller, J.; Muller, J. L. *Menadžment biblioteka : rukovođenje zaposlenima*. Beograd : Clio ; Narodna biblioteka Srbije, 2006.
10. Stropnik A. *Knjižnica za nove generacije : virtualni sadržaji i usluge za mlade*. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2013.
11. Wilson, T. C. *Sistemske knjižničar : oblikovanje uloga, definiranje vještina*. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2006.